

РОЗДІЛ 1

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.341.2:338.1

Жукова Л. М.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ІНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ КООРДИНАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

У роботі розглянуто теоретичні питання інституційних основ координації соціально-економічного розвитку держави. Визначено необхідність створення якісних інститутів і пошуку ефективного інструментарію для вирішення проблем координації соціально-економічного розвитку в умовах інституційних змін. Обґрунтовано важливість побудови ефективної інституційної системи як гаранту демократичного розвитку держави, забезпечення стійких темпів економічного зростання, підвищення добробуту населення та балансу різнорівневих інтересів у суспільстві.

Ключові слова: держава, соціально-економічний розвиток, координація інституційного розвитку, якість інститутів, інституційні зміни.

Постановка проблеми. Актуалізація та пріоритетність проблеми координації соціально-економічного розвитку зумовлені об'єктивною необхідністю проведення глибоких інституціональних змін в країні, а саме: створення інституціонального середовища розвитку держави, беручи до уваги ті інституціональні особливості суспільства, які дають змогу повною мірою використати його інтелектуальний та соціальний капітал. Визначну роль у цьому процесі відіграють політичні та економічні структури, які розробляють і впроваджують у життя економічну політику держави, сприяючи створенню соціального клімату в країні в цілому та в окремих адміністративно-територіальних одиницях зокрема. Результати трансформації соціально-економічної системи та результати реалізації окремих завдань, що впливають на соціально-економічний розвиток в українському суспільстві, безпосередньо залежать від зваженої ефективної політики держави, яка повинна бути локомотивом розвитку, розв'язання ключових проблем, проведення трансформації та ліквідації негативних наслідків таких перетворень.

Соціально-економічна система та функціонування держави в її рамках перебуває в певному інституціональному полі, але її становлення й розвиток передбачає наявність відповідних соціальних та економічних інститутів, які характеризують систему і за допомогою яких цю систему можна аналізувати та за необхідності корегувати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти інституційного забезпечення соціально-економічного розвитку держави досліджували економісти різних країн світу: Т. Веблен, Дж. Кейнс, Р. Коуз, К. Маркс, Д. Рікардо, П. Самуельсон, А. Сміт, Дж. Стігліц та інші. Різні аспекти інституційних засад формування економічної системи України, проблеми застосування методів аналізу та прогнозування соціально-економічного розвитку зображені в наукових працях багатьох провідних українських учених. Вагомий внесок у розробку загальнометодологічних і окремих аспектів цієї проблеми зробили О. Амоша, З. Варналій, О. Гальчинський, В. Геєць, А. Гриценко, В. Дементьев, М. Долишній, Е. Лібанова, В. Тарасевич, О. Яременко та інші. Однак багато аспектів проблем розвитку соціально-економічної сфери, визначення ролі держави в ній відпо-

відно до умов українського сьогодення потребують подальшого дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На нинішньому етапі розвитку України, на відміну від інших країн, що розвиваються, нам потрібні власні теоретичні розробки заходів після подолання хаосу й конфліктності в діяльності інститутів, що протидіють соціально-економічному розвитку країни в цивілізованому світі. Лише наука зацікавлена в дослідженні всієї специфіки інституційного розвитку, що стримує зростання потенціалу економіки України. На сьогодні в вітчизняній економічній науці є вагомі праці теоретичного аналізу інституційних перетворень. Проте нинішня соціально-економічна ситуація в країні потребує подальшого наукового пошуку концептуального та методологічного інструментарію, що сприятиме вирішенню проблеми забезпечення та координування соціально-економічного розвитку з точки зору ефективності функціонування інституційного середовища.

Метою статті є дослідження теоретичних питань інституційних основ координації соціально-економічного розвитку держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціально-економічний розвиток держави потрібно розглядати як системне явище, що складається з двох взаємопов'язаних процесів: економічного та соціального розвитку.

Економічний розвиток – це здатність економіки створювати сталі шляхи зростання ВВП відповідно до рівня індивідуальних, колективних і суспільних потреб.

Соціальний розвиток визначається не стільки темпами зросту, скільки підвищенням добробуту споживачів, збільшенням їх платоспроможного попиту. Тому зусилля держави, напрям її соціально-економічної політики, слід формувати таким чином, щоб щорічно цілеспрямовано досягати необхідного соціального ефекту відповідно до європейських та світових соціальних стандартів. Забезпечення сприятливих умов для життєдіяльності людини, суспільства й держави є головною функцією та метою сучасної економіки й політики. Тому надзвичайно важливо розвивати економіку так, аби вона супроводжувалася зростанням життєвого рівня населення, тривалості життя, поліпшенням умов праці й споживання.

Людина в такій економіці є метою її розвитку, головною продуктивною силою та забезпечує економічне зростання [1, с. 29].

Координування соціально-економічного розвитку країни полягає в проведенні державою цілеспрямованої політики щодо забезпечення нею як суб'єктом економічних відносин формування інституційної структури соціальної сфери економіки та створення передумов для формування подібних інститутів іншими суб'єктами економічних відносин. Результатом такого подвійного впливу є формування системи, в якій кожен з елементів (інститутів) перебуває під впливом інституційного середовища та, у свою чергу, впливає на ефективність діяльності інших інститутів та інституційної системи соціальної економіки в цілому. Типи та форми як соціальних інститутів, так і їх комбінації багатогранні, утворюючи інституційну структуру соціальної економіки різних її сфер: освіти, охорони здоров'я, пенсійного забезпечення, системи страхування, громадського транспорту тощо.

Інституційні зміни соціально-економічного розвитку країни постають як спосіб вирішення різних організаційно-економічних завдань мікрота макрорівнів шляхом удосконалення або формування окремих типів інститутів: регламентуванням державою правил проведення колективних дій (законів, підзаконних актів), договірних відносин між суб'єктами економічного процесу. Одні й ті самі економічні інститути в одних випадках можуть бути ефективними, а в інших – гальмувати розвиток окремих систем (наприклад, систему охорони здоров'я), і це залежить не тільки від загальної економічної ситуації, в якій перебуває система на момент введення «нового» інституту. Насамперед, ефективність інституційних змін залежить від загальної інституційної структури кожної з систем [2].

Чим краще інституціоналізовані об'єктивні відносини, тим ефективніше стають наслідки їх функціонування, тобто саме якість інститутів сьогодні є найважливішою умовою формування ефективного ринкового середовища. У довгостроковій перспективі соціально-економічний розвиток більшою мірою залежить не від поточних економічних механізмів (характеру ціноутворення, ставки податку, способів інвестування), а від якості інститутів – формальних і неформальних правил ведення бізнесу, прийняття урядових рішень і механізмів, що забезпечують їх додержання. Практика доводить, що ефективно можуть розвиватися лише «консенсусні» типи інститутів, тобто коли нова правова норма запроваджується в результаті демократичного узгодження й під ретельною увагою держави щодо її дотримання. Важливе значення має формування соціальних інститутів зростання – приватної власності, конкуренції, відповідної законодавчої бази, соціального страхування, оскільки саме вони є основою створення та розвитку громадянського суспільства.

Отже, необхідно зазначити, що координація соціально-економічного розвитку держави здійснюється за умови відповідного інституційного забезпечення, тобто створення відповідних норм права у сфері суспільних і економічних відносин, а також заходів та дій держави, спрямованих на формування або трансформацію наявних інститутів власності, фінансових, соціальних, правових, політичних, «правил гри», соціальних явищ (психологічних, етичних), які впливають на розвиток усієї економіки та соціальної сфери. Такими інститутами є конкуренція, економічна свобода,

монополії, держава, профспілки, податки, заробітна плата, страхування, сталий спосіб мислення, юридичні норми, правила, постанови, права соціальних верств, система взаємин між суб'єктами господарювання тощо.

Особливість сучасного розвитку економіки України визначається низькою якістю інститутів, що усвідомлено розробляються членами суспільства. Люди в процесі освоєння навколишнього світу безперервно створюють правила життя, запроваджують організаційні структури, займаються адмініструванням процесів шляхом виокремлення управлінців. Залежно від якості цих правил та норм розвивається або деградує суспільство, тобто цінності суспільства, його інститути, а адміністратори (управлінці) визначають вектор руху країни.

Нобелівський лауреат Д. Асемоглу обґрунтував модель, згідно з якою ключову роль щодо успіху або провалу країн відіграють їх інститути, тобто форми організації суспільної взаємодії. Учений розподілив економічні та політичні інститути на два типи – інклюзивні, ті які дозволяють і заохочують участь великих мас людей у різних видах економічної та політичної діяльності, приносять найкраще використання їх талантів і майстерності та дають індивідам робити той вибір, який вони бажають та протилежні інклюзивним – екстрактивні [3].

Міжнародний економічний форум в рамках всесвітнього дослідження конкурентоспроможності виділяє основні характеристики інститутів, необхідні для розвитку держави:

- дотримання та захист прав власності;
- етика та рівень корупції;
- рівень зловживання впливом;
- ефективність уряду;
- безпека;
- корпоративна етика;
- звітність.

Ураховуючи ці показники, Україна знаходиться на рівні африканських країн – тобто несумісна з розвитком (див. табл. 1). Прямим результатом цього є створення системи «правил гри» – правил співжиття, за якими взаємодіють між собою суспільство, бізнес, держава. Адже проблема не в конкретних особистостях чи галузевих законах, а в невизначеності основоположних правил взаємовигідного співжиття громадян, бізнесу, органів влади, управлінців на формальному та на неформальному рівнях.

Таблиця 1

Індекс якості інститутів

Місце	Країна
127	Мозамбик
128	Мадагаскар
129	Нігерія
130	Україна
131	Бангладеш
132	Бурунді
133	Парагвай
134	Гвінея

Джерело: *The Global Competitiveness Report 2014–2015*

Необхідно зауважити, що індекс якості інститутів у звіті про глобальну конкурентоспроможність, де Україна займає дуже низьку позицію, складається з понад 20 пунктів, включаючи захист прав інтелектуальної власності, громад-

ську довіру до політиків, судову незалежність, різні показники корупції, ефективність правової бази у врегулюванні суперечок, організовану злочинність, надійність поліцейських служб, а також етичну поведінку підприємств, якість аудиту та стандартів звітності. Реформи в деяких сферах вже почалися, зокрема, в правоохоронних органах, в протидії корупції або судовій сфері. Але все ж таки необхідно серйозніше віднестися до інших реформ, а саме до реформування захисту прав інтелектуальної власності або якості аудиту та стандартів звітності.

Світовий досвід свідчить: ті країни, які досягають найбільш високих економічних показників, завжди мають високорозвинені інститути [1, с. 249]. Вже багато років поспіль рейтинг якості інститутів очолюють Швейцарія та Сінгапур. Згідно з даними дослідження Всесвітнього економічного форуму, до десятки конкурентоспроможних також увійшли США, Німеччина, Нідерланди, Японія, Гонконг, Фінляндія, Швеція та Великобританія. Україна ж, навпаки, за індексом глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Report 2015–2016) посіла 79-те місце серед 140 країн світу, втративши за рік три позиції (у попередньому рейтингу вона займала 76-ту позицію). Також Україна найбільше втратила позицій за показниками, які характеризують розвиток інфраструктури, макроекономічне середовище та розвиток фінансового ринку країни. При цьому за деякими позиціями країна очолює списки з кінця, зокрема, за міцністю банків – 140-ве місце зі 140 країн світу; за регулюванням фондових бірж – 135-те, за інфляційними змінами – 134-те.

Отже, можна стверджувати, що економічні реформи в країні, на жаль, відбуваються занадто повільно. Низька якість інститутів, їх закритість та екстрактивність призводять до економічного відставання, але водночас варто зазначити – Україна має значний потенціал для розвитку через зрілість, силу громади та добру освіту. Саме тому якість інститутів починає розглядатися сьогодні як умова економічного зростання [4] та реформування політико-економічних структур суспільства [5, с. 6]. У свою чергу, економічне зростання має передувати змінам інститутів, тобто економічні передумови не можуть виникнути без зміни інститутів, без переходу інститутів до стану відкритості – інклюзивності. Для вирішення важливих проблем у майбутньому Україні необхідно вийти на більш стабільний економічний рівень. Таким чином, у контексті нинішніх реформ якість інститутів необхідно розглядати як змістовний складник безпечного розвитку країни на ринкових принципах.

Вирішальну роль у процесах формування її стабільності, прогресивності та конкурентоспроможності відіграє держава. Держава, яка є й інститутом, одночасно являє собою єдиним суб'єктом, якому належить прерогатива створювати формальні правила й вимагати від інших їх виконання. Ці правила є складником ринкового механізму. Вважається, що між інститутами, створеними державою, станом економіки та рівнем розвитку країни існує тісний нерозривний зв'язок: чим кращі інститути, тим ефективніша економіка й тим вищий рівень розвитку країни [6, с. 48].

Зауважимо, що на сьогодні особливістю інституційного середовища України є хронічне накопичення інституційних проблем: посилення ролі

неформальних інститутів з превалюванням у господарських взаємодіях економічних агентів та слабкість механізмів, які спонукають до дії формальних інститутів, що зрештою викликає явище інституційного хаосу. Як зазначав ще засновник американського інституціоналізму Т. Веблен, послаблення регуляторної дії інституційного середовища стосовно будь-якої частини суспільства, яка, у свою чергу, набуває тим самим свободу, призводить до формування інститутів, що гальмують соціально-економічний розвиток (наприклад, інститут «дозвільного класу») [7, с. 125].

Це є свідченням того, що в Україні не збудовано адекватну систему інститутів, а чинні інститути не відповідають реальним економічним позиціям і потребують удосконалення. Проте ті чи інші інститути можуть бути «вмонтовані» в економічну систему лише на певному рівні соціально-економічного розвитку. Це означає, що кожному рівню розвитку національної економіки відповідає певним чином сформована своя система інститутів [8, с. 112]. Спроба вмонтувати інституції прозахідного типу в Україні замість зменшення невизначеності та розбалансованості інтересів окремих соціальних груп супроводжується невідповідністю сформованих інституційних структур вимогам соціально-орієнтованої ринкової економіки. З цього приводу Ю. Павленко відзначає: «Для пошуку продуктивної моделі соціально-економічного розвитку кожна країна має усвідомлювати власне культурно-цивілізаційне підґрунтя, а саме – формальні і неформальні інституції, що визначають природу їх реального та повсякденного життя» [9, с. 36].

В умовах зростаючої економічної і політичної нерівноваги та невизначеності суттєво змінюється соціальний клімат як в глобальному просторі, так і на рівні національних держав, трансформується ціннісна складова людського життя. Основними ресурсами сучасного суспільства стають знання та продуктивна праця, що визначає безальтернативну необхідність розвитку та збереження людського капіталу. Останнє неможливе без соціалізації економіки, без визначення як головний орієнтир забезпечення належних умов для життєдіяльності та розвитку людини, кваліфікація та ініціатива якої стає головним рушієм інституційних змін. Набуває поширення зниження довіри до соціальної держави як ефективного провідника внутрішньої та зовнішньої політики, розпочато дискусію щодо неспроможності старих та невизначеності нових моделей соціальної та економічної політики. Це актуалізує проблему формування нової моделі соціальної держави, яка враховує критичний дискурс, що склався [10, с. 58].

Отже, завдання сучасного етапу інституційного розвитку полягає у формуванні адекватних ринкових інститутів. Процес цей тривалий і в основі його лежить створення нових організацій, розробка нових законів і моделей поведінки економічних суб'єктів. Інституційна складова повинна бути направлена на створення механізму самоорганізації в політичній системі суспільства, що забезпечує стабільність, своєчасну зміну напрямків макроекономічної політики, політичну консолідацію суспільства. Це, у свою чергу, є необхідною складовою розробки ефективної макроекономічної політики й основною тенденцією соціально-економічного розвитку в довгостроковій перспективі.

Оскільки в багатьох розвинених країнах вже апробовані й відібрані позитивні інститути, а Україні треба інтегруватися у світові господар-

ські відносини, держава повинна виконати роль ініціатора та генератора впровадження тих ринкових інститутів, що враховують як об'єктивні умови (рівень розвитку виробничо-технологічного укладу), так і ментальні особливості населення. Це означає, що держава за допомогою фахівців може виконати функції експертів з відбору нових інституцій та створення допоміжних механізмів щодо їх приживлення.

Висновки. Ураховуючи вищезазначене, можна констатувати, що для стійкої зміни напрямку руху країни від деградації до процвітання необхідно вплинути на три основні компоненти, а саме:

1) культуру та цінності, як первинні фактори, які визначають вектор розвитку суспільства та породжують певні властивості інститутів та поведінку управлінців;

2) правила та систему інститутів, що існують у країні – «правил гри» та механізмів забезпечення дотримання цих правил, як форми організації співжиття;

3) управлінців – адміністраторів співжиття, які мають вплив на механізми примусу й розподілу благ.

Таким чином, роль держави у створенні та координуванні інституціональних умов ефективного соціально-економічного розвитку полягає у формуванні нового інституціонального простору, збереженні, підтриманні, захисті інститутів ринку й усуненні суперечностей між ними. Тому, будучи інститутом особливого роду, держава повинна створювати такі інституціональні умови, що забезпечують необхідний рівень досягнення безпечного розвитку країни.

Список літератури:

1. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування : [монографія] / [Л. Шевченко, О. Гриценко, С. Макуха та ін.] ; за ред. Л. Шевченко. – Х. : Право, 2009. – 312 с.
2. О. Беляев О. Соціальна економіка : [навч. посібник] / О. Беляев, М. Діба, В. Кириленко та ін. – К. : КНЕУ, 2005. – 196 с.
3. Жмеренецький О. Цінності, еліти, інститути в Україні: діагноз – «пацієнт мертвий» / О. Жмеренецький [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://pravda.com.ua/rus/columns/2015/04/7/7063984.html>.
4. Карташов Г. Экономический рост и качество институтов ресурсоориентированных стран / Г. Карташов. – М. : Российская экономическая школа, 2006. – 62 с.
5. Радыгин А. В поисках институциональных характеристик экономического роста (новые подходы на рубеже XX–XXI вв.) / А. Радыгин, Р. Энтов // Вопросы экономики. – 2008. – № 8. – С. 4–27.
6. Кіндзерський Ю. Інститут держави і проблеми оновлення промислової політики в Україні / Ю. Кіндзерський // Економіка України. – 2011. – № 1. – С. 48–58.
7. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен ; перевод с англ. С. Сорокиной. – под ред. В. Мотылева. – М. : Прогресс, 1984. – 367 с.
8. Національна економіка : [навч. посібник] / [С. Архиреев, О. Демьохіна, А. Непран та ін.] ; за ред. С. Архиреева, А. Непрана, Н. Решетняк. – Х. : НТУ «ХПИ», 2012. – 336 с.
9. Павленко Ю. Інституційні основи традиційного українського суспільства та проблеми сучасності / Ю. Павленко // Економічна теорія. – 2005. – № 3. – С. 31–44.
10. Формування моделі економічного розвитку України у післякризовому світі : [аналіт. доп.] / [Я. Жаліло, Д. Покришка, Я. Белінська та ін.] ; за ред. Я. Жаліло. – К. : НІСД, 2013. – 65 с.

Жукова Л. Н.

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ КООРДИНАЦИИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВА

Резюме

В работе рассмотрены теоретические вопросы институциональных основ координации социально-экономического развития государства. Определена необходимость создания качественных институтов и поиска эффективного инструментария для разрешения проблем координации социально-экономического развития в условиях институциональных изменений. Обоснована важность построения эффективной институциональной системы как гаранта демократического развития государства, обеспечения устойчивых темпов экономического роста, повышения благосостояния населения и баланса разноуровневых интересов в обществе.

Ключевые слова: государство, социально-экономическое развитие, координация институционального развития, качество институтов, институциональные изменения.

Zhukova L. N.

V. N. Karazin Kharkiv National University

INSTITUTIONAL FOUNDATIONS OF COORDINATING OF SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE STATE

Summary

The paper focuses on the theoretical issues of the institutional framework of social and economic development coordination. There has been determined the necessity for establishing high quality institutions and looking for effective tools to address the coordination of social and economic development in terms of institutional changes. The importance of building up an effective institutional system as a guarantor of democratic development of the country, ensuring sustainable economic growth, improving social welfare and the balance of the interests of different levels of the society has been grounded.

Key words: state, social and economic development, coordination of institutional development, quality of institutions, institutional changes.